

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗΣΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΚΑΘΟΛΟΥ

Ὅρισμός. Αἰσθήματα καὶ παραστάσεις καὶ διανοήματα, ἐν γένει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὅποια ἐξητάσαμεν εἰς τὸ πρῶτον μέρος, δὲν ἀφήνουν ἀσυγκίνητον τὴν ψυχὴν μας. Ὄταν ὀσφραϊνῶμεθα εὐῶδες ἄνθος ἢ τρώγωμεν εὐχυμὸν τινα καρπὸν, δὲν ἔχομεν μόνον αἰσθήματα ὀσφρήσεως ἢ γεύσεως, ἀλλὰ δοκιμάζομεν ταύτοχρόνως ἀπόλαυσιν, εὐχαριστούμεθα. Ἀντιθέτως ἀηδιάζομεν, δυσ-αρεστούμεθα ἐκ τῆς ὀσμῆς ἀποσυντεθειμένου ὠοῦ ἢ ἐκ τῆς γευστικῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει ἡ κινίνη ἢ τὸ ρητινέλαιον. Ἀνάπαυσις μετὰ μεγάλην σωματικὴν κόπωσιν μᾶς παρέχει ἡδονήν· πολύωρος ἐπὶ ματαίῳ ἀναμονῇ μᾶς στενοχωρεῖ. Ἐπιαναβλέποντες μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν ἀγαπητὸν φίλον χαίρομεν· παρατεινομένη ὀχληρὰ ἐπίσκεψις μᾶς προκαλεῖ δυσφορίαν. Θαυμάζομεν μίαν ἥρωικὴν πράξιν καὶ ἐνθουσιαζόμεθα· τὸ ἀσύστολον ψεῦδος προκαλεῖ τὴν ἀηδίαν καὶ τὴν ἀγανάκτησιν μας.

Τὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ ὅποια ἐκτίθενται εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, ἔχουν παρὰ τὰς ἄλλας διαφορὰς τῶν τοῦτο τὸ κοινὸν γνώρισμα: ὅτι εἶναι συγκινήσεις τῆς ψυχῆς εὐχάριστοι ἢ δυσάρεστοι, ψυχικαὶ δηλ. καταστάσεις, αἱ ὅποια συνυπάρχουν μετ' ἄλλων ψυχικῶν φαινομένων, ἰδίως γνωστικῶν. Τὰς ψυχικὰς ταύτας καταστάσεις ὀνομάζομεν συναισθήματα. Ὅθεν συναισθήματα καλοῦμεν τὰς ψυχικὰς καταστάσεις (συγκινήσεις), διὰ τῶν ὁποίων ἐκδηλοῦται ἡ διάθεσις τῆς ψυχῆς ἀπέναντι τῶν αἰσθημάτων, τῶν παραστάσεων καὶ τῶν διανοημάτων αὐτῆς, με μίαν λέξιν ἀπέναντι

τῶν « γνώσεών » της, ὡς καὶ ἀπέναντι τῶν ἀντιδράσεων τῆς θελήσεώς της.

Ἄξιον προσοχῆς εἰς τὸν ὄρισμόν τοῦτον εἶναι ὅτι τὰ συναισθήματα εἶναι ψυχικά γεγονότα, τὰ ὅποια πάντοτε συνυπάρχουν μετ' ἄλλων. Ἀποτελοῦν δηλ. τὴν ἀπήχησιν, τὴν ὅποιαν εὐρίσκουν εἰς τὴν ψυχὴν αἱ διάφοροι ἐνέργειαι αὐτῆς. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀπομονώσωμεν μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας τὸ συναίσθημα καὶ νὰ δοκιμάσωμεν αὐτὸ ἀσχέτως πρὸς τὴν ἐντύπωσιν ἢ τὴν γνῶσιν ἐν γένει, ἢ ὅποια τὸ προεκάλεσεν. Ἡ χαρὰ ἢ ἡ λύπη, τὴν ὅποιαν αἰσθανόμεθα, εἶναι χαρὰ ἢ λύπη διὰ κάτι, τὸ ὅποιον ἀντελήφθημεν, ἐνεθυμήθημεν ἢ ἐφαντάσθημεν, διὰ κάτι, τὸ ὅποιον ἐπιθυμοῦμεν ἢ θέλομεν νὰ τὸ ἀποφύγωμεν.

Συμβαίνει ὅμως ἐνίοτε νὰ μὴ ἔχη ἀκόμη γίνεαι τελείως συνειδητὴ μία ἐξ ἀναμνήσεως παράστασις, ἐνῶ ἤδη ἀπλοῦται εἰς τὴν ψυχὴν μας ἢ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσα συγκίνησις. Καθὼς ἄλλοτε πάλιν μία λυπηρὰ εἰκὼν ἔχει ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεώς μας καὶ ἐν τούτοις ἐξακολουθεῖ κατέχουσα ἡμᾶς ἢ ἀρχικὴ δυσαρέσκεια. Ὅπωςδὴποτε ἄνευ γνώσεως ἢ ἐπιθυμίας τινὸς δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ συναίσθημα.

Τὰ συναισθήματα εὐρίσκονται εἰς στενὴν συνάφειαν ὄχι μόνον πρὸς τὰ γνωστικά, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ βουλευτικὰ φαινόμενα. Τὰ βουλευτικὰ φαινόμενα, καθὼς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον, χαρακτηρίζονται ἐκ τούτου, ὅτι τὸν πυρῆνά των ἀποτελεῖ μία τάσις, προσπάθεια. Ἡ τάσις αὕτη λοιπὸν παρατηρεῖται εἰς πλεῖστα συναισθήματα. Ὄταν δοκιμάζωμεν μίαν συγκίνησιν, αἰσθανόμεθα ὅτι κάτι ἐντὸς ἡμῶν τείνει πρὸς ἐκκένωσιν, πρὸς ἐξωτερίκευσιν. Δὲν ὑπάρχει π.χ. σωματικὸς πόνος χωρὶς τὴν τάσιν νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἐξ αὐτοῦ, ἢ συναίσθημα ἐκδικήσεως χωρὶς τὴν τάσιν τῆς ἀνταποδόσεως, ἢ ἀγάπη χωρὶς τὴν τάσιν πρὸς ἀφοσίωσιν. Διὰ τοῦτο ὀνομάζουν συνήθως τὰ συναισθήματα ταῦτα ἐνεργητικὰ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἄλλων, τὰ ὅποια εἶναι ἀπλῶς παθήματα τῆς ψυχῆς, δὲν ἐνέχουν δηλ. τάσιν τινά. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἀποδεικνύουν ὅτι τὰ ψυχικά γεγονότα εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι σύνθετα, ἀποτελοῦνται δηλ. καὶ ἐκ γνωστικῶν καὶ ἐκ συναισθητικῶν καὶ ἐκ βουλευτικῶν στοιχείων, καὶ ὅτι μόνον διὰ λόγους μεθοδικούς ἢ ψυχολογικὴ ἔρευνα τὰ ἀναλύει, ἀπομονοῦσα ἄλλοτε τὸ ἓν καὶ ἄλλοτε τὸ ἄλλο στοιχείον των, διὰ νὰ μελετήσῃ αὐτὰ ἐπισταμένως καὶ διὰ νὰ συλλάβῃ τὴν φύσιν καὶ τὴν πορείαν ἐκάστου. Οὐδὲν τῶν στοιχείων τούτων εἶναι τελείως αὐτοτελὲς καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὰ ἄλλα.

Ἰδιότητες τῶν συναισθημάτων. Δύο εἶναι αἱ **ιδιότητες** τοῦ συναισθήματος: τὸ **ποιὸν** καὶ ἡ **ἐντασις**. Ποιοτικῶς τὸ συναίσθημα

είναι ἡ εὐχαρίστησις ἢ δυσαρέσκεια. Ἡ εὐχαρίστησις λέγεται συναισθηματικὸς τόνος θετικός, ἡ δυσαρέσκεια ἀρνητικός. Εὐχαριστήσεως καὶ δυσαρεσκείας ὑπάρχουν πολλαὶ ποιοτικῶς ἀποχρώσεις· ἄς συγκρίνωμεν, ἐπὶ παραδείγματι, τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν ἐξ ἑνὸς λουτροῦ, μὲ τὴν χαρὰν τῆς ἀκμῆς τῶν σωματικῶν μας δυνάμεων καὶ τῆς ἀφροντισίας, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα εἰς τὸ ὑπαιθρον κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκδρομῆς, καὶ τέλος μὲ τὴν τέρψιν, τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς τὴν ψυχὴν μας ἡ θέα ἑνὸς γλυπτοῦ ἢ ζωγραφικοῦ ἀριστουργήματος. Ὡρισμένως τὰ συναισθήματα ταῦτα, μολονότι εἶναι θετικοῦ τόνου καὶ τὰ τρία, παριστάνουν διαφόρους ἀποχρώσεις τῆς εὐχαριστήσεως. Διὰ τοῦτο συνήθως τὰ διακρίνομεν ἀπ' ἀλλήλων ὀνομάζοντες τὸ πρῶτον : εὐχαρίστησιν τῶν αἰσθήσεων, τὸ δεύτερον χαρὰν τῆς ζωῆς καὶ τὸ τρίτον πνευματικὴν ἡδονήν. Κατὰ βάθος καὶ τὰ τρία αὐτὰ συναισθήματα εἶναι ποιοτικῶς τὰ αὐτά. Ἡ διαφορὰ των ἔγκειται εἰς τοῦτο : ὅτι τὸ πρῶτον προκαλεῖται ἐξ αἰσθημάτων μόνον (ἰδίως ὀργανικῶν), τὸ δεύτερον ἐκ περισσοτέρων αἰσθημάτων καὶ ἅμα παραστάσεων, ἐνῶ εἰς τὴν γένεσιν τοῦ τρίτου μετέχει ὄχι μόνον ἡ ὄρασις, ἀλλὰ καὶ ἡ μνήμη καὶ ἡ διανόησις καὶ ἡ φαντασία. Ἦτοι τὸ « ἀντικείμενον » εἶναι ἐκάστοτε συνθετώτερον καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ συναισθηματικὴ ἀπήχησις, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ἡ γνῶσις αὐτοῦ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μας, εἶναι πολλαπλῆ. Ἀπλοῦν τὸ συναίσθημα δύο μόνον ποιότητος παρουσιάζει : τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν δυσαρέσκειαν.

Διὰ τῆς πολλαπλῆς συναισθηματικῆς ἀπήχησης, ἡ ὁποία παρακολουθεῖ τὴν γνῶσιν συνθέτων ἀντικειμένων, ἐξηγεῖται καὶ τὸ λεγόμενον **βάθος** τοῦ συναισθήματος. Διακρίνομεν βαθέα καὶ ἐπιπόλαια συναισθήματα καὶ διὰ τῶν ἐπιθέτων τούτων δὲν ἐννοοῦμεν τὴν διαφορὰν κατ' ἔντασιν (ἰσχυρὰ καὶ ἀσθενῆ). Π.χ. ἰσχυρὸς σωματικὸς πόνος εἶναι ὡς πρὸς τὴν δυσαρέσκειαν, τὴν ὁποίαν γεννᾷ, ἐπιπολαιότερος ἀπὸ μίαν ἀπογοήτευσιν· ἡ τύψις εἶναι συνήθως συναίσθημα βαθύτερον καὶ τῆς ἀπογοητεύσεως. Διάφορος ἐπίσης εἶναι ἡ **ἐπέκτασις** τῶν συναισθημάτων ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς ὑπάρξεώς μας· τὸ ἐξ ἑνὸς ἐξσιρέτου π.χ. φαγητοῦ εὐχάριστον συναίσθημα ἀπλοῦται τρόπον τινὰ ἐπὶ μικρῆς μόνον περιοχῆς τῆς ψυχῆς μας· ἐνῶ ἡ χαρὰ μιᾶς λαμπρᾶς ἐπιτυχίας μεταδίδει τὸν συναισθηματικὸν τόνον τῆς εἰς ὀλόκληρον τὸ περιεχόμενον τῆς ψυχῆς μας καὶ ἐπὶ μακρὸν διατηρεῖται ὡς διαρκῆς εὐθυμὸς διάθεσις. Τόσον ὁμως τὸ βάθος, ὅσον καὶ ἡ ἐπέκτασις τῶν συναισθημάτων δὲν εἶναι ἰδιότητες αὐτῶν χωρισταί, ἀλλὰ ὀφείλονται εἰς τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἀντικείμενα, ἡ γνῶσις τῶν ὁποίων προκαλεῖ τὴν συγκίνησιν, εἶναι

ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν αὐτῶν (ἐξ αἰσθημάτων, παραστάσεων, διανοημάτων) κατὰ βαθμὸν διάφορα· ὡς ἐκ τούτου ἄλλοτε ἢ συναισθηματικὴ ἀπήχησις τῆς ψυχῆς εἶναι ἀπλή καὶ ἄλλοτε πολλαπλή. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἔχομεν πολλὰ καὶ ἄλλεπάλληλα συναισθήματα τοῦ αὐτοῦ τόνου καὶ διὰ τοῦτο ἢ συγκίνησις γίνεται βαθυτέρα καὶ ἐπεκτείνεται περισσότερον ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς ὑπάρξεώς μας.

Κατὰ τὴν **ἐντασιν** τὰ συναισθήματα εἶναι ἰσχυρότερα ἢ ἀσθενέστερα. Τὰ βίαια συναισθήματα, κατὰ τὰ ὅποια ὄχι μόνον ψυχικῶς ἀλλὰ καὶ σωματικῶς συγκλονίζεται ὁ ἄνθρωπος, ὀνομάζομεν **ἀψιθυμίας**. Τοιαῦτα εἶναι π. χ. ὁ ἔξαλλος ἐνθουσιασμός, ἢ μέχρι συντριβῆς ἐντροπή, ἢ μανιώδης ὀργή, ὁ τρόμος κτλ. Κατὰ τὰς ἀψιθυμίας διαταράσσεται ἢ πορεία τῶν παραστάσεων καὶ τῶν διανοημάτων (εἰς τὴν λύπην αἱ παραστάσεις ἐμποδίζονται ἐπὶ τινὰ χρόνον, εἰς τὴν χαρὰν ἢ ροὴ τῶν παραστάσεων εἶναι ταχύτερα), ἢ κυκλοφορία τοῦ αἵματος ἐπιταχύνεται ἢ ἐπιβραδύνεται καὶ αἱ κινήσεις ἐκφράσεως ὑπερβαίνουν πᾶν μέτρον. Εἰς τινὰς ἀψιθυμίας, τὰς ἐρεθιστικάς, οἱ μυῶνες συστέλλονται ἰσχυρῶς, π. χ. κατὰ τὴν ὀργήν· εἰς ἄλλας πάλιν, τὰς καταθλιπτικάς, οἱ μυῶνες χαλαροῦνται, π. χ. κατὰ τὸν τρόμον. Τὰς πρώτας ὀνομάζομεν **σθενικάς** καὶ τὰς δευτέρας **ἀσθενικάς**.

Ἡ ἀψιθυμία παρουσιάζεται κατ' ἀρχὰς ὡς ἰσχυρὰ ψυχικὴ ταραχή, μετὰ μικρὸν ὅμως καταπίπτει καὶ παραμένει ὡς διάθεσις χαρᾶς ἢ λύπης μετρίας μὲν ἐντάσεως, ἀλλὰ μακρᾶς διαρκείας. Ἡ διάρκεια ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ προκαλούμενα ὀργανικὰ αἰσθήματα ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμενα καὶ μετὰ τὴν πάροδον τῶν ἐντυπώσεων· οὕτω δὲ ἀφ' ἐνὸς μὲν, ὅταν προσέχη τις αὐτά, προωθοῦν τὸ συναίσθημα, ὑπὸ τοῦ ὁποίου συνοδεύονται, πάντοτε εἰς τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ προκαλοῦν διαρκῶς τὴν ἀνάμνησιν τῶν γεγονότων, εἰς τὰ ὅποια ὀφείλεται ἢ συγκίνησις.

Τὰ συναισθήματα ἔχουν διάφορον **διάρκειαν**· ἢ εὐθυμία ἢ προκληθεῖσα ἐξ εὐφροῦς λογοπαιγνίου παρέρχεται ταχέως· ἀντιθέτως ἢ χαρὰ διὰ μίαν ἐπιτυχῆ πρᾶξιν διατηρεῖται ἐπὶ πολὺ. Τὴν διάρκειαν δὲν κατελέξαμεν μεταξὺ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ συναισθήματος, διότι εἶναι γνώρισμα ὄλων ἐν γένει τῶν ψυχικῶν γεγονότων.

Σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων. Τὰ συναισθήματα ἐξωτερικεύονται διὰ διαφόρων σωματικῶν ἐκδηλώσεων. Ἐπιρεάζονται δι' αὐτῶν οἱ παλμοὶ τῆς καρδίας, ἢ ἀναπνοὴ καὶ ἢ κυ-

κλοφορία τοῦ αἵματος, ὁ σφυγμὸς ἐπιβραδύνεται ἢ ἐπιταχύνεται, τὸ πρόσωπον ὠχριᾷ ἢ ἐρυθριᾷ, οἱ μύες συστέλλονται ἢ διαστέλλονται. Κατὰ τὰς συγκινήσεις πληροφορούμεθα τὰς σωματικὰς ταύτας ἀλλοιώσεις δι' ὀργανικῶν καὶ μυϊκῶν αἰσθημάτων. Διὰ τῶν κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σώματος ἀλλοιώσεων ὡς καὶ τῶν ἄλλων ἐκφραστικῶν κινήσεων (γέλωσ, δάκρυα κτλ.) συμπεραίνομεν ἐπίσης τὰ συναισθήματα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Πειραματικῶς ἐξηκριβώθη διὰ διαφορῶν εἰδικῶν ὀργάνων ὅτι κατὰ τὴν χαρὰν ἢ ἀναπνοὴ γίνεται ταχύτερα καὶ ἐπιπολαιότερα, ὁ σφυγμὸς ὑψηλότερος καὶ μακρότερος, τὸ αἷμα ἀπωθεῖται πρὸς τὴν περιφέρειαν καὶ τὸν ἐγκέφαλον. Αἱ μεταβολαὶ αὗται ἐρμηνεύονται ὑπὸ μερικῶν ψυχολόγων ὡς τὰς τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς διατήρησιν τῆς χαρᾶς, διότι ἡ συσπώρευσις αἵματος εἰς τὴν περιφέρειαν καὶ εἰς τὸν ἐγκέφαλον αὐξάνει τὴν εὐαισθησίαν καὶ τὴν ἰκανότητα τῶν ὀργάνων νὰ δεχθῶν τὸν εὐχάριστον ἐρεθισμόν. Κατὰ τὴν λύπην ἢ ἐμποδίζεται ἡ ἀναπνοὴ καὶ γίνεται ἐπιπολαία ἢ μετὰ τὴν ἀρχικὴν παρακώλυσιν γίνεται βαθεῖα καὶ βραδεῖα· ὁ σφυγμὸς γίνεται βραχύτερος καὶ χαμηλότερος καὶ εἰς τὸν ἐγκέφαλον παρατηρεῖται ἀναιμία, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἐν τέλει οἱ δυσάρεστοι ἐρεθισμοὶ δὲν γίνονται πλέον αἰσθητοὶ—ἀπόδειξις καὶ τοῦτο ὅτι ὁ ὀργανισμὸς τείνει αὐτομάτως νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν δυσαρέσκειαν.

Καὶ εἰς τὰ συναισθήματα ἀποκαλύπτεται ἡ ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος, ἡ ὁποία διέπει τὸν ὀργανισμόν μας· ἐρεθισμοί, διὰ τῶν ὁποίων προάγεται ἡ ζωὴ καὶ εὐνοεῖται ἡ πορεία τοῦ ψυχικοῦ βίου, προκαλοῦν εὐχάριστα συναισθήματα, ἀντιθέτως δὲ γίνονται μετὰ δυσαρεσκείας δεκτοὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι βλάπτουν τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος καὶ παρακωλύουν τὸν ψυχικὸν βίον. Αἱ σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ ὁ μηχανισμὸς τοῦ σώματος ἀντιδρᾷ αὐτομάτως, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ διατηρήσῃ τοὺς πρώτους καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τοὺς δευτέρους. Συμβαίνει βεβαίως καὶ τοῦτο : εὐχαριστούμεθα ἐκ τῆς γεύσεως δηλητηρίου, ἐνῶ ἀντιθέτως μᾶς δυσαρεστεῖ ὠφέλιμον φάρμακον. Ἄλλ' ὁ κανὼν ἰσχύει διὰ τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῶν ἐρεθισμῶν, ὄχι καὶ διὰ τὰς ἐμμέσους καὶ ἀπωτέρας συνεπειὰς αὐτῶν ἐπὶ τῆς ὑγείας τοῦ σώματος. Τὸ γλυκὺ δηλητηριον εἶναι εὐχάριστον καὶ τὸ φάρμακον δυσάρεστον διὰ τὴν γλῶσσαν μόνον. Ἡ ὀρθὴ γνῶσις καὶ ἐκτίμησις τῶν ἐμμέσων καὶ ἀπωτέρων συνεπειῶν εἶναι ἀρκετὴ νὰ μᾶς πείσῃ, ἐν ἀναμονῇ π.χ. τοῦ εὐχαρίστου συναισθήματος τῆς ὑγείας, νὰ ὑποβληθῶμεν εἰς ὀδυνηρὰν ἐγχείρησιν.

2. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

Ἀνάπλασις τῶν συναισθημάτων. Ὄταν δοκιμάζωμεν συγκίνησιν ἐξ ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς ὠρίσμένην στιγμὴν τῆς ζωῆς μας, ἀντικείμενον καὶ περίστασις διατηροῦν τὸν συναισθηματικὸν τόνον τῶν εἰς τὴν ἀνάμνησίν μας. Τὰ συναισθήματα δηλ. συνδέονται μνημονικῶς μετὰ τῶν ἀντικειμένων (**συνειρμός τῶν συναισθημάτων**) οὕτως ὥστε, ὅταν ἐπανέλθῃ εἰς τὴν συνείδησίν μας ἡ εἰκὼν αὐτῶν, ἀναπλάσσονται καὶ τὰ συναισθήματα, τὰ ὅποια ἔχουν μετ' αὐτῶν συνδεθῆ (**ἀνάπλασις τῶν συναισθημάτων**). Ὁ μικρὸς παῖς, ὁ ὅποιος ἔκαυσε τὸν δάκτυλόν του εἰς τὴν φλόγα τοῦ κηρίου, φοβεῖται, ὅταν βλέπῃ κηρίον ἀνημμένον. Ἐνθυμούμενοι μίαν θλιβεράν σκηνήν, καθ' ἣν προσεβλήθημεν καιρίως, αἰσθανόμεθα ἐκ νέου τὴν ἐντροπήν, τὴν ὅποιαν τότε ἐδοκιμάσαμεν. Ὁ μικρὸς παῖς ὅμως φοβεῖται ὄχι μόνον τὴν φλόγα, ἀλλὰ καὶ τὸ κηροπήγιον ἢ τὸ ἐπιπλόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὐρίσκετο ἄλλοτε τὸ κηρίον· δὲν ἐντρεπόμεθα μόνον, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν τὸ ἐπεισόδιον τῆς προσβολῆς, ἀλλ' ἀποφεύγομεν καὶ τὸ μέρος, ὅπου διεδραματίσθη ἡ σκηνή. Ἀκόμη καὶ πρόσωπα, τὰ ὅποια παρευρέθησαν τότε εἰς αὐτήν, μᾶς εἶναι δυσάρεστα, μολονότι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν πρὸς τὸ θλιβερόν ἐκεῖνο γεγονός. Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα παρατηρεῖται μεταβίβασις τοῦ συναισθηματικοῦ τόνου ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς ἄλλα, τὰ ὅποια ἐγένοντο ταῦτοχρόνως μετ' ἐκείνου ἀντιληπτὰ, ἐνῶ δὲν ἀρμόζει εἰς αὐτὰ κυρίως ὁ ἀποδιδόμενος συναισθηματικὸς χρωματισμός.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς μεταβιβάσεως τοῦ συναισθήματος ἐξηγεῖται ὡς ἑξῆς : ἡ ἐντύπωσις ἢ ἡ παράστασις τῶν ἀντικειμένων τούτων ἀναπλάσσει εἰς τὴν συνείδησιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νόμων τοῦ συνειρμοῦ τὴν εἰκόνα ἐκείνου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἔχει συνδεθῆ τὸ δυσάρεστον συναίσθημα, καὶ διὰ τοῦτο προκαλοῦν λύπην· ἐνίοτε δὲν προφθάνει ἡ ἀναπλασσομένη εἰκὼν νὰ διέλθῃ τὸ κατώφλιον τῆς κυρίως συνειδήσεως (τῆς περὶ τὸ κέντρον δηλ. περιοχῆς) καὶ τὸ συναίσθημα προτρέχον κυριαρχεῖ εἰς τὴν ψυχὴν μας. Ὄχι σπανίως μάλιστα, μόλις ἡ παράστασις τείνῃ νὰ γίνῃ τελείως συνειδητή, παραμερίζεται ἀποτόμως ὑπ' ἄλλων καὶ τότε φαίνεται εἰς ἡμᾶς τελείως ἀνεξήγητος ἢ συγκίνησις, ἢ ὅποια μᾶς κατέχει. Ἀναλύοντες ὅμως μετὰ

προσοχής τὰς ἐντυπώσεις μας δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν τὴν αἰτίαν τῆς.

Τὸ φαινόμενον τῆς μεταβιβάσεως δύναται νὰ ἐξηγήσῃ πολλὰς περιπλοκάς καὶ ἰδιορρυθμίας τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς. Ὁ ἄθῳος ἄγγελος κακῆς εἰδήσεως γίνεται εἰς ἡμᾶς ἀντιπαθής· ὅ,τι δῆποτε ἔχουν ἐγγίσει αἱ χεῖρες ἀγαπητῶν προσώπων εἶναι δι' ἡμᾶς πολὺτιμον κειμήλιον· ἡ θέα τραπέζης ἐστρωμένης ἀνοίγει τὴν ὄρεξιν· αἱ μητέρες δεικνύουσιν στοργὴν καὶ πρὸς τὰ παιδιά, τὰ ὅποια ὁμοιάζουν πρὸς τὰ τέκνα των κ.ο.κ. Πολλαὶ δεισιδαιμονίαι τῶν ἀπολιτίστων ἢ τῶν ἀμαθῶν ἀνθρώπων ἐξηγοῦνται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Καὶ τὰ σύμβολα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μᾶς συγκινοῦν· ὁ Πέλεκυς ἐνέπνεεν εἰς τοὺς ἀρχαίους Κρήτας θεῖον δέος· ἡ Τρίτη καὶ ἡ Παρασκευὴ θεωροῦνται ἡμέραι ἀποφράδες κ.ο.κ.

Κατὰ τὴν ἀνάμνησιν πολὺ παλαιῶν γεγονότων δὲν ἀναπλάσσονται πλήρως καὶ τὰ μετ' αὐτῶν συνδεδεμένα δυσάρεστα, ἀλλὰ κυρίως τὰ εὐχάριστα συναισθήματα. Ἡ πάροδος τοῦ χρόνου ἐξωραΐζει, οὕτως εἰπεῖν, τὸ παρελθόν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀνομάζεται **αἰσιοδοξία τῆς ἀναμνήσεως** καὶ ἐξηγεῖται διὰ τῆς τάσεως τῆς ψυχῆς μας νὰ διατηρῇ τὸ εὐχάριστον καὶ νὰ ἀπαλλάσσεται κατὰ τὸ δυνατόν ἀπὸ τὸ δυσάρεστον· διὰ τοῦτο τὰ συναισθήματα τῆς λύπης λησμονοῦνται ταχύτερον ἀπὸ τὰ συναισθήματα τῆς χαρᾶς. Χαρακτηριστικὴν ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν τὰ γεγονότα, τὰ ὅποια συνεκίνησαν ἡμᾶς βαθύτατα.

*Ἰχνη ἀνεξάλειπτα ἀφήνουν συνήθως αἱ ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὅταν ἔχουν ἔντονον συναισθηματικὸν χρῶμα. Ἐνίοτε λησμονοῦνται οἱ ἀρχικαὶ παραστάσεις, παραμένει ὅμως ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τοῦ χαρακτήρος καὶ ὄχι σπανίως ἡ ἐπίδρασις αὕτη ἐκδηλοῦται κατὰ τρόπον παθολογικόν. Ἀναφέρεται τὸ παράδειγμα ἀνθρώπου κατὰ τὰ ἄλλα ὑγιοῦς, ὅστις εἰς τὴν θέαν μόνον τοῦ κρέατος κατελαμβάνετο ὑπὸ ἀνεξηγήτου φόβου καὶ ἀηδίας. Ἐπιμελὴς ἔρευνα τῶν ἀναμνήσεων τῆς παιδικῆς τοῦ ζωῆς ἀπέδειξεν ὅτι εἰς μικρὰν ἡλικίαν εἶδε διὰ πρώτην φοράν ζῶον σφαζόμενον, τὸ ὅποιον ἐξέβαλλεν ἀνατριχιαστικὰς φωνάς. Ἐκτοτε ἔβλεπε πλέον μὲ ἀποτροπιασμὸν καὶ αὐτὸ τὸ μαγειρευμένον κρέας.

Διὰ τῆς ἀναπλάσεως τῶν συναισθημάτων ἐξηγεῖται καὶ ἡ λεγομένη **συνειρμικὴ ἀπήχησις**. Ἐνίοτε δηλ. ἡ ἀντίδρασις, τὴν ὅποιαν φέρει συναίσθημά τι, εἶναι δυσανάλογος πρὸς τὸν προκαλέσαντα αὐτὴν ἐρεθισμὸν· π. χ. ἀπλῆ παρατήρησις εἰς τόνον χαμηλὸν ἐξοργίζει ὑπερμέτρως τὸν ἀκούοντα. Ὁ ξένος παρατηρητῆς ἀδυνατεῖ

νά ἐξηγήσῃ τὴν παραφορὰν τοῦ ἐξοργισθέντος, ὁ οἰκεῖος ὅμως ἐννοεῖ ὅτι ἡ παροῦσα ἐντύπωσις ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ προσβληθέντος γεγονότα σχετικὰ, συνδεδεμένα συνειρμικῶς μετὰ συναισθημάτων τοῦ αὐτοῦ ποιοῦ, καὶ ἡ ἀψιθυμία προέκυψεν ἐκ τῆς ἀθροιστικῆς τυνώσεως τῶν συγκινήσεων. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔντασις τοῦ συναισθήματος δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ὅλης ἐμπειρίας τοῦ ὑποκειμένου. Δύναται νὰ ἐνισχυθῇ συναισθημά τι σημαντικῶς διὰ τῆς ἀναπλάσεως ἄλλων τοῦ αὐτοῦ ποιοῦ.

Συναισθήματα ἀξίας. Ἐπὶ τῶν συναισθημάτων τῆς εὐχαριστήσεως ἢ τῆς δυσαρεσκείας, τὰ ὅποια προκαλοῦν εἰς τὴν ψυχὴν μας τὰ διάφορα ἀντικείμενα, θεμελιούμεν τὴν **ἀξίαν** αὐτῶν ἢ τὴν **ἀπαξίαν**. Ὄταν μία ζωγραφικὴ εἰκὼν τέρπῃ ἡμᾶς μετὰ τὴν θέαν τῆς, τὸ συναισθηματικὸν κάμνει τὴν εἰκόνα ἀξιόλογον δι' ἡμᾶς. Εὐχαριστούμεθα, ὅταν ἔχωμεν αὐτὴν τὴν εἰκόνα εἰς τὴν κατοχὴν μας καὶ δυνάμεθα νὰ τὴν ἀπολαυθῶμεν· λυπούμεθα, ὅταν χάσωμεν αὐτὴν ἢ ὅταν καταστραφῇ (συνήθως τότε διὰ πρώτην φορὰν αἰσθανόμεθα τὴν ἐξίαν τῆς). Χαίρομεν διὰ τὴν ὑπαρξίν, τὴν προαγωγὴν καὶ τὴν ἀπόκτησιν ἀντικειμένων ἀξιολόγων καὶ λυπούμεθα διὰ τὴν ἀνυπαρξίαν, τὴν κατάπτωσιν, τὴν φθορὰν καὶ τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν. Ἀντίθετος εἶναι ἡ ψυχικὴ διάθεσις μας ἀπέναντι τῶν ἀναξιολόγων ἀντικειμένων. Πρόσωπα, πράγματα, ιδιότητες καὶ γεγονότα συνδεδεμένα μετὰ συναισθημάτων εὐχαριστήσεως ἢ δυσαρεσκείας ἀποκτοῦν δι' ἡμᾶς ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν **μόνιμον** πλέον καὶ τότε ὀνομάζονται **ἀγαθὰ** εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν καὶ **κακὰ** εἰς τὴν δευτέραν. Διὰ τῆς μεταβιβάσεως τοῦ συναισθηματικοῦ τόνου ἀποκτοῦν ἀξίαν καὶ τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια κατ' ἐπανάληψιν μετεχειρίσθημεν ὡς μέσα, διὰ νὰ δημιουργήσωμεν ἢ νὰ προμηθευθῶμεν τὰ ἀγαθὰ, νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἢ νὰ ἀπομακρυνθῶμεν τῶν κακῶν. Περιπτώσεις γνωστοτάτη τοιαύτης μεταβιβάσεως εἶναι ἡ ἀξιοποίησις τοῦ χρήματος. Κατ' ἀρχὰς εἶχε μόνον **ἀξίαν μέσου** διὰ πολλοὺς ὅμως ἀνθρώπους (παράδειγμα : ὁ φιλάργυρος) ἀπέκτησε βαθμιαίως **ἀξίαν σκοποῦ** πλέον.

Συχνὰ θεωροῦμεν μερικὰ ἀντικείμενα ἀγαθὰ ἢ κακὰ, ἐνέχοντα δηλ. ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν, ὄχι διότι κρίνομεν αὐτὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προσωπικῆς μας συναισθηματικῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ διότι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, μετὰ τῶν ὁποίων συμβιοῦμεν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας, ἐκτιμοῦν καὶ ἐπιτρέπουν, καταδικάζουν ἢ ἀπαγορεύουν αὐτὰ (**ἀξιολογικὴ ὑποβολή**). Ὄταν μετὰ τῆς εὐχαρίστου συγκινήσεως, τὴν ὁποίαν παρέχουν εἰς ἡμᾶς ὠρισμένα ἀγαθὰ, ἔχωμεν τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἔγκειται ὄχι εἰς τὴν προσωπικὴν ὠφέλειαν, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἢ προσδοκῶμεν ἐξ αὐτῶν, ἢ εἰς τὴν ιδιότητά των νὰ ἱκανοποιοῦν τὰς ἀτομικὰς μας ἀνάγκας (**ἀξίαι ὑποκειμενικαί**), ἀλλὰ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν των καὶ διὰ τοῦτο ἐπιβάλλονται εἰς τὴν ἐκτίμησιν ὅλων, τότε τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν τούτων τὴν ὀνομάζομεν **ἀντικειμενικὴν**. Ὑψίσται ἀντικειμενικαὶ ἀξίαι θεωροῦνται τὸ Κάλλος, ἡ Ἀρετὴ καὶ ἡ Ἀλήθεια.

Νόμοι τῶν συναισθημάτων. Τὰ συναισθήματα ἐνισχύονται σημαντικῶς διὰ τῆς ἀναπλάσεως ἄλλων ἀντιθέτου ποιοῦ (**νόμος τῆς ἀντιθέσεως**). Ἡ εὐχαρίστησις, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα εἰς τὴν θαλπωρὴν τῆς οἰκιακῆς ἐστίας, ἐνισχύεται, ὅταν βλέπωμεν πόσον ὁ καιρὸς ἔξω εἶναι ψυχρὸς καὶ δυσάρεστος. Ἀντιθέτως ἡ δυσἀρέσκεια, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν, ὅταν βαδίζωμεν ἐν ὥρᾳ χειμῶνος ὑπὸ βροχὴν κτλ., δι' ἐκτέλεσιν ἐπιπόνου ἐργασίας, ἐπιτείνεται, μόνις ἀντικρύσωμεν καλῶς θερμαινομένην καὶ ἀνετον κατοικίαν. Ἡ ἐνίσχυσις τοῦ συναισθήματος εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ὀφείλεται εἰς τοῦτο: ἡ ἀντίληψις τῆς ἀντιθέτου καταστάσεως ἀναπλάσσει διαφόρους παραστάσεις καὶ προκαλεῖ διανοήματα, τῶν ὁποίων ὁ συναισθηματικὸς τόνος προστιθέμενος εἰς τὸ ὑπάρχον συναίσθημα αὐξάνει τὴν ἔντασιν αὐτοῦ. Ὑγιαίνοντες δὲν χαίρομεν τόσον πολὺ, ὅσον κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἀναρρώσεως μετὰ βαρεῖαν νόσον· διότι τότε ἀναπολοῦμεν τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους διετρέξαμεν, καὶ ἐκτιμῶντες τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς αἰσθανόμεθα ἐντονώτερον τὴν εὐχαρίστησιν τῆς υἰαλείας, τὴν ὁποίαν τῶρα ἀπολαμβάνομεν.

Ἰσχυρότερον γίνεται τὸ συναίσθημα, ὅταν ἐμφανίζεται κατόπιν ἄλλου τῆς αὐτῆς ποιότητος, ἀλλ' ἀσθενεστέρου. Μία λίαν εὐχάριστος εἶδησις, ἣτις μᾶς εὐρίσκει τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν μόνις ἐδοκιμάσαμεν τὴν ἀσθενῆ ἔστω ἱκανοποίησιν μιᾶς ἐπιτυχοῦς πράξεως, γίνεται ἐντονώτερον αἰσθητὴ. Ἀντιθέτως, ὅταν δοκιμάσωμεν κατ' ἐπανάληψιν τὸ αὐτὸ συναίσθημα ἐξ ὁμοίων γνωστικῶν στοιχείων (ἐντυπώσεων, παραστάσεων κτλ.), ἡ συγκίνησις μᾶς μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀμβλύνεται καὶ βαθμηδὸν τὸ αὐτὸ γεγονός μᾶς ἀφήνει πλέον ἀδιαφόρους (**νόμος τῆς ἀμβλύνσεως**). Τὰ ἀλλεπάλληλα κέρδη δὲν συγκινοῦν πλέον τὸν εὐτυχῆ εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις του ἔμπορον· αἱ κατ' ἐπανάληψιν ἐπιβαλλόμεναι σωματικαὶ ποιναὶ οὐδεμίαν πλέον αἴσθησιν προκαλοῦν εἰς τὸν τιμωρούμενον. Εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἡ ἀμβλυνσις ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἀντικείμενα συχνότατα ἐπαναλαμβανόμενα δὲν ἔχουν πλέον τὴν αὐτὴν ἀξίαν καὶ ἐπομένως δὲν ἐξακολουθοῦν νὰ εὐρίσκουν εἰς τὴν ψυχὴν τὴν αὐτὴν **συναισθηματικὴν ἀπήχησιν**. Ἀξίαν διὰ τὴν ζωὴν ἔχει τὸ ἔκτακτον καὶ σπάνιον· πρὸς τὸ τακτικὸν καὶ σύνηθες ἐξοικειούμεθα τόσον, ὥστε δὲν προσηλοῦμεν πλέον ἐπ' αὐτοῦ τὴν προσοχὴν μᾶς. Ἐπομένως τοῦτο χάνει τὸ συναισθηματικὸν του χρῶμα καὶ δὲν μᾶς

προκαλεί αίσθητην συγκίνησιν. Ἐκτὸς τούτου ἡ ἀμβλυνοσις ὀφείλεται καὶ εἰς φυσιολογικούς λόγους: ἡ κόπωσις τοῦ ὀργανισμοῦ ἐπιφέρει ἀναισθησίαν ἀπέναντι τῶν νέων ἐρεθισμῶν. Σχεδὸν δηλ. δὲν ἀντιλαμβανόμεθα πλέον τὸ αὐτὸ κατ' ἐπανάληψιν εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον ἀντικείμενον.

Τὰ συναισθήματα καὶ τὸ Ἐγώ. Τὰ συναισθήματα δὲν ἐξαρτῶνται μόνον ἀπὸ τὴν φύσιν τῶν ἀντικειμένων· ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου δύνανται νὰ γεννηθοῦν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μας καὶ ἀντίθετα κατὰ τὸ ποιοῦν συναισθήματα. Τὸ φαγητὸν τῆς ἰδιαιτέρας μας προτιμήσεως προκαλεῖ εἰς ἡμᾶς ἀηδίαν, ὅταν ἔχωμεν φάγει κατὰ κόρον· μία λίαν ἐπιθυμητὴ ἐπίσκεψις μᾶς εἶναι δυσάρεστος, ὅταν γίνεται εἰς ἀκατάλληλον στιγμὴν. Εὐρισκόμενοι ἐν καταθλίψει, εἰς κόπωσιν ἢ ἐρεθισμόν, δὲν δυνάμεθα νὰ αἰσθανθῶμεν καθαρὰν χαρὰν καὶ ἐκ τοῦ μᾶλλον εὐχαρίστου γεγονότος· ἀντιθέτως, ὅταν ἔχωμεν ἀκμαίας τὰς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς μας δυνάμεις καὶ εἴμεθα ἡσυχιοι, εὐρίσκομεν εὐχάριστα καὶ ἐνδιαφέροντα πολλὰ πράγματα, τὰ ὅποια εἰς ἄλλας περιστάσεις δύνανται ἀκόμη καὶ νὰ μᾶς δυσαραστήσουν. Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι τὰ συναισθήματα προσδιορίζονται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὅποion τὰ προκαλεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὅποιαν εὐρισκόμεθα. Ἡ κατάστασις αὕτη εἴτε εἶναι στιγμιαία καὶ ὀφείλεται εἰς ἐφήμερα, τυχαῖα γεγονότα, εἴτε ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἰδιοσυγκρασίας μας, ἐκ τῶν συναισθηματικῶν δηλ. **προδιαθέσεών** μας.

Αἱ συναισθηματικαὶ προδιαθέσεις μας σχηματίζονται βεβαίως καὶ ἐπὶ τῆ βάσει τῆς ἀτομικῆς μας ἐμπειρίας, ἀναλόγως δηλ. τῶν περιστατικῶν τῆς ζωῆς μας. Ἐδράζονται ὅμως κυρίως ἐπὶ ἐμφύτων γνωρισμάτων τοῦ χαρακτῆρός μας. (Σπουδαιοτάτην σημασίαν ἔχουν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὰ γεγονότα τῆς παιδικῆς ἡλικίας, διότι, ὡς ἐλέγομεν ἀνωτέρω, αἱ ἐξ αὐτῶν ἀναμνήσεις διατηροῦνται βαθύτατα καὶ ἐπηρεάζουν σημαντικῶς τὸν χαρακτῆρά μας). Ἐμφυτος εἶναι ἡ γενικὴ συναισθηματικὴ δυναμικότης ἐνὸς προσώπου, ἥτοι ἡ δεκτικότης του εἰς συγκινήσεις.

Ἐπὶ τούτων ὑπάρχουν φύσεις εὐθυμοὶ καὶ σοβαραί, ἐπιπόλαιαι καὶ βαθεῖαι κ.ο.κ. Τέσσαρες τύποι **συναισθηματικῶν** ἰδιοσυγκρασιῶν διακρίνονται παλαιόθεν: ὁ αἵματώδης, ὁ χολερικός, ὁ μελαγχολικός καὶ ὁ φλεγματικός (1). Ὁ αἵματώδης συγκινεῖται εὐκόλως, μεταβάλ-

λει ταχέως συναισθήματα και διαθέσεις και είναι κατά τὸ πλεῖστον εὐθυμος. Ὁ **χολερικός** συγκινεῖται εὐκόλως και ἰσχυρῶς, τὰ δὲ συναισθήματά του ἔχουν διάρκειαν μεγάλην. Ὁ **μελαγχολικός** συγκινεῖται δυσκόλως, ἀλλ' ἐντόνως, τείνει δὲ μονίμως πρὸς δυσθύμους διαθέσεις. Ὁ **φλεγματικός** συγκινεῖται δυσκόλως και κατὰ κανόνα τὰ συναισθήματά του εἶναι ἀσθενῆ· εἶναι ὁ κυρίως ἀπαθὴς τύπος.

3. Εἶδη τῶν συναισθημάτων

Ἔνεκα τοῦ πλήθους και τῆς μεγάλης ποικιλίας τῶν συναισθημάτων εἶναι δυσκολώτατον, ἀν μὴ ἀδύνατον, νὰ περιληφθοῦν ὅλα τὰ εἶδη αὐτῶν εἰς πῖνακα, ὁ ὁποῖος νὰ παρουσιάζῃ μὲ ἀκρίβειαν και λογικὴν τάξιν τὰς διαιρέσεις και ὑποδιαιρέσεις αὐτῶν. Διὰ τοῦτο θὰ ἀναφέρωμεν τὰς κυριωτέρας διαιρέσεις και ὑποδιαιρέσεις τῶν συναισθημάτων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τύχει γενικῆς ὅπωςδῆποτε ἐπιδοκιμασίας μεταξὺ τῶν ψυχολόγων.

Εἰς μίαν διαίρεσιν τῶν συναισθημάτων τὴν βάσιν δίδουν αἱ θεμελιώδεις ὁρμαί, αἱ ὁποῖαι κατευθύνουν τὴν βουλευτικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου : ἡ ὁρμὴ τῆς διατηρήσεως και ἀναπτύξεως τοῦ Ἐγῶ, ἡ ὁρμέμφυτος στάσις τοῦ Ἐγῶ ἀπέναντι τοῦ Σὺ (φιλία, ἐχθρότης κτλ.) και ἡ κοινωνικὴ ὁρμὴ. Οὕτω τὰ συναισθήματα (τὰ πλεῖστα βεβαίως και ὄχι ὅλα) διαίρουνται εἰς τρεῖς τάξεις : α) εἰς τὰ **συναισθήματα τοῦ Ἐγῶ**, β) εἰς τὰ **συναισθήματα τοῦ Σὺ**, και γ) εἰς τὰ **κοινωνικά**.

α) Συναισθήματα τοῦ Ἐγῶ εἶναι τὸ θετικὸν και ἀρνητικὸν **αὐτοσυναίσθημα**, ἥτοι ἡ χαρὰ και ἡ ὑπερηφάνεια ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς δυνάμεως και τῆς ἀξίας μας, ἡ λύπη και ἡ ταπείνωσις ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς ἀδυναμίας και τῆς ἀπαξίας μας. Μετὰ τῆς ὁρμῆς τῆς διατηρήσεως τοῦ Ἐγῶ συνδέονται τὸ μαχητικὸν ἐνστικτον και τὸ ἐνστικτον τῆς φυγῆς. Ἐκ τῶν ἐνστίκτων τούτων πηγάζουν τὰ συναισθήματα τῆς **ὀργῆς** και τοῦ **φύβου**. Ἐν γένει εἰς τὰ συναισθήματα τοῦ Ἐγῶ ἀνήκουν αἱ συγκινήσεις, τὰς ὁποῖας προκαλεῖ οἰαδήποτε ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία, ἡ τιμὴ και ὁ ἐξευτελισμὸς κ.ο.κ. Ἐκ τῶν συναισθηματικῶν τούτων καταστάσεων ἐξήρθη ἐσχάτως και ἠρευνήθη ἐπιμελῶς ἡ μεγάλη σημασία τοῦ ἀρνη-

1. Οἱ ὄροι οὗτοι ἔλκουν τὴν καταγωγὴν των ἀπὸ τοῦ Ἱπποκράτους και τῶν μαθητῶν του. Ὁ Ἱπποκράτης ἐδίδασκεν ὅτι αἱ τέσσαρες ἰδιοσυγκρασίαι ὀφείλονται εἰς κρᾶσιν τῶν τεσσάρων κυρίων χυμῶν τοῦ σώματος : (τῆς κιτρίνης) χολῆς, τοῦ αἵματος, τῆς μελαίνης χολῆς και τοῦ φλέγματος και ὅτι ἡ ὑπεροχὴ ἑνὸς ἐκ τῶν χυμῶν τούτων κατὰ τὴν κρᾶσιν δίδει εἰς τὸν συναισθηματικὸν χαρακτήρα ἐκάστου ἀνθρώπου τὸν ἰδιαίτερον τύπον του.

τικοῦ συναισθήματος, τοῦ **συναισθήματος τῆς μειονεκτικότητας**. Ἴσχυρόν συναίσθημα μειονεκτικότητας ἰδίως κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν (ὁ παῖς αἰσθάνεται ἑαυτὸν μικρὸν καὶ ἀδύνατον· τὴν ἐντύπωσιν ταύτην ἐνισχύουν ὀργανικὰ ἐλαττώματα, δυσμενεῖς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος, μειονεκτικὴ θέσις ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ καὶ ἀψυχολόγητος ἀνατροφή ἢ ἐκπαίδευσις κτλ.) ἀσκεῖ ἐνίοτε ὀλεθρίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος.

β') Ἡ ὀρμέφυτος στάσις τοῦ Ἐγὼ ἀπέναντι τοῦ Σὺ ἐξωτερικεύεται θετικῶς καὶ ἀρνητικῶς εἰς τὰ συναισθήματα τῆς **φιλίας** καὶ τῆς **ἀγάπης**, τῆς **ἐχθρότητος** καὶ τοῦ **μίσους**. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν διάφορα συναισθήματα, ὅπως π.χ. ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς γονεῖς, πρὸς τοὺς ἀδελφούς, πρὸς τοὺς συναδέλφους καὶ φίλους, ἡ ζήλεια, ὁ φθόνος κτλ. Ἐπίσης τὰ συναισθήματα τῆς **συμπαθείας** (συγχαίρειν καὶ συμπάσχειν) καὶ τῆς **ἀντιπαθείας** (χαίρειν ἐπὶ τῇ λύπῃ τοῦ ἄλλου καὶ λυπεῖσθαι ἐπὶ τῇ χαρᾷ τοῦ ἄλλου).

γ') Τὰ συναισθήματα τοῦ Σὺ ἀποτελοῦν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῶν αὐτοσυναισθημάτων εἰς τὰ κοινωνικὰ συναισθήματα, ἥτοι εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια προκύπτουν ἐκ τῆς στάσεως τοῦ Ἐγὼ ἀπέναντι τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Τὰ σπουδαιότερα κοινωνικὰ συναισθήματα εἶναι τὸ **οἰκογενειακὸν** (ἀφροσίωσις εἰς τὴν οἰκογένειαν) καὶ τὸ **πατριωτικὸν** (ἀγάπη τῆς πατρίδος, θυσία ὑπὲρ αὐτῆς, ὑπερηφάνεια διὰ τὰς νίκας τῆς καὶ πόνος διὰ τὰς συμφοράς τῆς κτλ.). Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ κοινωνικῶν καὶ συναισθημάτων τοῦ Ἐγὼ γεννῶνται τὰ συναισθήματα τῆς πολιτικῆς **δυνάμεως** καὶ **ὑπεροχῆς**, τῆς κοινωνικῆς ἐπιρροῆς καὶ ἐκτιμήσεως ἀφ' ἑνός, καὶ τὰ συναισθήματα τῆς **ὑποταγῆς**, τῆς **πειθαρχίας** καὶ τῆς **εὐθύνης** ἀφ' ἑτέρου, τῶν ὁποίων εἶναι μεγάλη ἡ σημασία διὰ τὴν ἐξέλιξιν καὶ προαγωγὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν διαίρεσιν τὰ συναισθήματα κατατάσσονται εἰς δύο μεγάλας ομάδας ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῶν γνωστικῶν στοιχείων, τὰ ὅποια τὰ προκαλοῦν. Ὄταν προκαλοῦνται μόνον ὑπὸ αἰσθημάτων καὶ ἐντυπώσεων, λέγονται **κατ' αἰσθησιν** (ἢ κατώτερα)· ἀνώτερα δὲ ἢ **πνευματικὰ** συναισθήματα, ὅταν γεννῶνται εἰς τὴν ψυχὴν ἐξ ἀνωτέρων γνωστικῶν πλασμάτων, ἥτοι παραστάσεων καὶ διανοημάτων. Οὕτω π. χ. τὸ εὐχάριστον συναίσθημα τῆς θερμότητος, τὸ δυσάρεστον τῆς δίψης, ἢ εὐχαρίστησις ἐκ τῆς εὐωδίας ἑνός ἄνθους κ.ο.κ. εἶναι συναισθήματα κατ' αἰσθησιν· μία εὐχάριστος ἔκπληξις, ἢ συμπάθεια μετὰ δυστυχοῦντος φίλου, τὸ μῖσος καὶ ἡ τύψις εἶναι συναισθήματα πνευματικὰ, διότι ἡ συγκίνησις εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας προϋποθέτει ὄχι ἀπλήν ἐνεργειαν τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ἀλλὰ σύνθετον πνευματικὴν ἐργασίαν.

Τὰ κυρίως **πνευματικὰ** συναισθήματα κατατάσσονται εἰς τέσσαρας ομάδας ἀναλόγως τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰς τέσσαρας

θεμελιώδεις έκδηλώσεις τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς, τοὺς τομεῖς δηλ. τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, τοὺς ὁποίους ὀνομάζομεν Ἐπιστήμην, Καλλιτεχνίαν, Ἠθικὴν καὶ Θρησκείαν. Διὰ τῶν συναισθημάτων τούτων λαμβάνει στάσιν τὸ Ἐγὼ ἀπέναντι τῶν ἀξιῶν, τὰς ὁποίας ἐκπροσωποῦν τὰ ὑψηλότερα ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, ἢτοι ἀπέναντι τῆς Ἀληθείας, τοῦ Κάλλους, τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Ἀγιότητος. Ὀνομάζονται δὲ τὰ συναισθήματα ταῦτα **θεωρητικά, καλαισθητικά, ἠθικά, καὶ θρησκευτικά**. Τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου χαρακτηρίζει ἀκριβῶς τοῦτο : ὅτι εἶναι ἰκανὴ ἡ ψυχὴ του νὰ αἰσθάνεται τὰ ἀνώτερα ταῦτα συναισθήματα.

α) Θεωρητικά συναισθήματα. Ρίζα τῶν θεωρητικῶν συναισθημάτων εἶναι ἡ μετὰ τῆς ὀρμῆς τῆς αὐτοσυντηρήσεως συνυφασμένη ἔμφυτος τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς γνῶσιν καὶ πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν ἀγαθῶν τῆς γνώσεως διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν ὄρων τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ θεμελιωδέστερον τῶν συναισθημάτων τούτων εἶναι ἡ μετ' ἀπορίας **ἐκπληξις** (τὸ θαυμάζειν τῶν ἀρχαίων). Ἀποροῦμεν καὶ ἐκπληττόμεθα, ὅταν ἀντικρύζωμεν διὰ πρώτην φοράν ἀντικείμενον ἢ γεγονός τι, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πείρας, τὴν ὁποίαν ἀπεκτήσαμεν ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ περιστοιχίζοντος ἡμᾶς κόσμου. Καὶ ἐπειδὴ τὸ νέον καὶ τὸ ξένον, τὸ μὴ οἰκεῖον, φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἐκ πρώτης ὄψεως ἐχθρικὸν καὶ ἐπικίνδυνον, μετὰ τῆς ἐκπλήξεως συνδυάζεται εἰς τὴν μικρὰν ἡλικίαν ὁ **φόβος**· ὑπερτιμῶμεν πάντοτε τὴν δύναμιν τοῦ ἀγνώστου καὶ φοβούμεθα τὰς ἐνδεχομένας συνεπείας αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ζωῆς μας. Προϊούσης τῆς ἡλικίας ἀποκτῶμεν μεγαλυτέραν ἐμπιστοσύνην ἐπὶ τῶν ἰδίων δυνάμεων καὶ οὕτω τὸ συναίσθημα τοῦτο ἐμφανίζεται ἄνευ φόβου. Γίνεται ἡ **θεωρητικὴ ἀπορία καὶ ἐκπληξις**, τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρουν πηγὴν τῆς Φιλοσοφίας. Συγγενὲς πρὸς τὸ συναίσθημα τοῦτο εἶναι τὸ συναίσθημα τῆς **περιεργείας**. Διὰ τοῦ συναισθήματος τούτου ἐξωτερικεύεται ἡ τάσις νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ κάτι τι (ὅταν βεβαίως εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι βιοτικῶν μεριμνῶν) καὶ νὰ ἀνοίξωμεν διέξοδον εἰς τὴν πνευματικὴν μας δραστηριότητα. Θεωρητικά εἶναι καὶ τὰ συναισθήματα τῆς **πεποιθήσεως** καὶ τῆς **ἀμφιβολίας**, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὴν ἐπιδοκιμασίαν εἰς ὅσας κρίσεις εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἀλήθεια, καὶ τὴν ἀποδοκιμασίαν κρίσεων, τὰς ὁποίας θεωροῦμεν ἐσφαλμένας.

Ἡ εὕρεσις τῆς ἀληθείας καὶ ἡ ἀπόδειξις τοῦ ψεύδους συγκινοῦν τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἰδιαιτέρως ἰσχυρὰ εἶναι τὰ συναισθήματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἰς τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ Ἐπιστήμη εἶναι τὸ ὑψιστον ἀγαθὸν καὶ οἱ ὅποιοι ὑποβάλλονται προθύμως εἰς μεγίστας θυσίας, διὰ νὰ προαγάγουν αὐτήν. Οὕτως ἐξηγεῖται ὁ ἀσυγκράτητος ἐνθουσιασμός τοῦ Ἀρχιμήδους, περὶ τοῦ ὁποίου λέγεται ὅτι εὐρών τὴν λύσιν δυσκόλου μαθηματικοῦ προβλήματος ἐξῆλθε γυμνὸς εἰς τὰς ὁδοὺς φωνάζων « εὕρηκα ! ».

Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν δὲν ἔχομεν μόνον τὸ θεωρητικὸν συναίσθημα εἰς τὴν συγκίνησιν τοῦ Ἀρχιμήδους ἐνυπάρχει καὶ ἰσχυρὸν αὐτοσυναίσθημα. Εἴπομεν προηγουμένως ὅτι συναισθήματα τοῦ αὐτοῦ ποιοῦ συνδυάζονται εὐχερῶς μετ' ἀλλήλων καὶ ἐνισχύονται ἀμοιβαίως.

β) Καλαισθητικὰ συναισθήματα λέγονται αἱ συγκινήσεις, τὰς ὁποίας προκαλοῦν εἰς τὴν ψυχὴν τὸ Ὠραῖον καὶ τὸ Ὑπέροχον (θετικά), καθὼς καὶ τὸ Ἀσχημον καὶ τὸ Γελοῖον (ἀρνητικά). Χαρὰν καὶ θαυμασμὸν αἰσθανόμεθα πρὸ τοῦ Ὠραίου, ἀηδίαν καὶ ἀποστροφὴν πρὸ τοῦ Ἀσχήμου. Ἡ θεὰ τοῦ Ὑπερόχου μᾶς συγκλονίζει βαθέως, ἐνῶ τὸ Γελοῖον μᾶς δίδει εὐθυμίαν.

Καὶ αἱ ἀπλούστεραι ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις εἶναι συνήθως συνυφασμέναι μετὰ καλαισθητικῶν συναισθημάτων. Χρῶματα καὶ σχήματα, ἰδίως ὁ ἁρμονικὸς συνδυασμὸς αὐτῶν εἰς μορφάς, τέρπουν ἡμᾶς· ὁμοίως οἱ μουσικοὶ τόνοι, ὁ ρυθμὸς, ἡ μελωδία κτλ. Πλουσιώτερα ὅμως καὶ ἰσχυρότερα γίνονται τὰ καλαισθητικὰ συναισθήματα, ἐφ' ὅσον εἰς τὰς ἐντυπώσεις προστίθενται παραστάσεις καὶ διανοήματα. Π. χ.· κατὰ τὴν σύλληψιν τοῦ βαθυτέρου νοήματος σπουδαίων ἔργων Τέχνης καὶ κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας αὐτῶν. Τοιαύτας συγκινήσεις δοκιμάζομεν ἐνώπιον τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ θαύματος τοῦ Παρθενῶνος, τῶν γλυπτικῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Τέχνης, τῶν ζωγραφικῶν πινάκων τοῦ Θεοτοκοπούλου, τοῦ Ραφαήλ καὶ ἄλλων μεγάλων καλλιτεχνῶν, τῶν μουσικῶν ἔργων τοῦ Μπάχ, τοῦ Μπετόβεν κ.ο.κ.

Ὑπέροχον ὀνομάζομεν τὸ ὑπερμέτρως μέγα καὶ ἰσχυρὸν καὶ πλούσιον εἰς σημασίαν, π.χ. τὴν θύελλαν εἰς τὸν ὠκεανόν, τὸν καταρράκτην τοῦ Νιαγάρα, ἐπιβλητικὰ ἔργα Μηχανικῆς, μίαν Ναπολεόντειον νίκην κ.τ.τ. Τὸ ὑπέροχον ἐμπνέει εἰς τὸν ἄνθρωπον βαθὺν θαυμασμὸν καὶ δέος πηγάζον ἐκ τῆς συναισθήσεως τῶν περιορισμένων

δυνάμεών του. Τὰ συναισθήματα, τὰ ὅποια προκαλεῖ τὸ Ὑπέροχον, δὲν εἶναι μόνον καλαισθητικά, ἀλλὰ καὶ ἠθικά καὶ θρησκευτικά. Ἡ ἀπροσδόκητος πτώσις τοῦ Μεγάλου, ἡ ἀσύλληπτος συντριβὴ τοῦ Ἰσχυροῦ κ.τ.τ. δίδουν τὴν συγκλονιστικὴν ἐντύπωσιν τοῦ **Τραγικοῦ**. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν συγκινούμεθα ὄχι μόνον καλαισθητικῶς (ἀρνητικῶς) ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς καὶ θρησκευτικῶς (θετικῶς) : τοιαῦτα γεγονότα ἐμπνέουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν πεποίθησιν εἰς τὰς ἀνωτέρας ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ εὐλάβειαν καὶ θαυμασμόν πρὸς τὴν θεῖαν Δύναμιν, ἡ ὅποια ἀποδεικνύει διὰ τῶν ἔργων τῆς τὴν μικρότητα τῶν ἀνθρωπίνων διαστάσεων. **Γελοῖον** εἶναι τὸ ὑπερμέτρως μικρὸν, τὸ ἀσήμαντον καὶ τὸ εὐτελές. Τὴν ἐντύπωσιν τοῦ **Κωμικοῦ** ἔχομεν, ὅταν διὰ τῆς σειρᾶς τῶν γεγονότων ἀποδεικνύεται ἡ μικρότης, τὸ ἄσημον καὶ εὐτελές ἑνὸς ἀντικειμένου ἢ προσώπου, τὸ ὅποιον πρὸς στιγμὴν ἐνεφανίσθη ὡς κατέχον ἀντιθέτους ιδιότητας. Τὸ κωμικὸν προκαλεῖ εὐθυμίαν (τὸν γέλωτα), ἡ ὅποια ἐνισχύεται σημαντικῶς ἐκ τῆς ταύτοχρόνως γεννωμένης συναισθήσεως τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπεροχῆς (ἤτοι διὰ τοῦ αὐτοσυναισθήματος).

γ) **Ἠθικά συναισθήματα.** Τοιαῦτα συναισθήματα γεννῶνται εἰς τὴν ψυχὴν μας, ὅταν κρίνοντες ἰδίας ἢ ἀλλοτρίας πράξεις ἐπιδοκιμάζωμεν καὶ ἐκτιμῶμεν (θετικά) ἢ ἀποδοκιμάζωμεν καὶ ἀποστρεφώμεθα (ἀρνητικά) αὐτάς. Ἡ ἐπιδοκιμασία δίδει εἰς ἡμᾶς τὸ συναίσθημα τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἡ ἀποδοκιμασία τὴν συγκίνησιν τῆς ἐνοχῆς (τύψιν), τῆς ἀποστροφῆς καὶ τῆς περιφρονήσεως. Τὰς ἠθικὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἄλλοτε ὑπαγορεύει μηχανικῶς τὸ ἔθιμον, ἄλλοτε ἐπιβάλλει ὑποχρεωτικῶς τὸ ἐν τῇ Νομοθεσίᾳ διατυπούμενον **Δίκαιον** καὶ ἄλλοτε ἐμπνέει ἐλευθέρως ἡ βαθεῖα πίστις εἰς τὰς ἀνωτέρας ἠθικὰς ἀξίας, ἤτοι ἡ λαχτάρᾳ τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἠθικὴ συνείδησις ἐκδηλοῦται πρῶτον ἀρνητικῶς διὰ τοῦ φόβου: μήπως πράττοντες τὸ κακὸν ἐκπέσωμεν εἰς τὴν ἰδίαν ἡμῶν ἐκτίμησιν καὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν συνανθρώπων μας. Εἶτα θετικῶς : διὰ τοῦ συναισθήματος τοῦ καθήκοντος, τὸ ὅποιον μᾶς ὠθεῖ εἰς τὰς ἀγαθὰς πράξεις. Ἡ ἐπιτέλεσις τοῦ καθήκοντος προκαλεῖ εἰς τὴν ψυχὴν συναίσθημα εὐτυχίας καὶ γαλήνης, ἡ παράβασις τοῦ καθήκοντος τὸν ὀξὺν πόνον τῆς τύψεως. Τὰ ἠθικά συναισθήματα συμπλέκονται μετὰ θρησκευτικῶν, διότι τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς θεωροῦμεν ἐκδήλωσιν τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ συναισθανόμεθα

τὴν παραβίασιν αὐτῶν ὡς ἀσέβειαν καὶ ἁμαρτίαν, τὴν δὲ τήρησιν αὐτῶν ὡς ἔνδειξιν εὐλαβείας καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸ θεῖον θέλημα.

δ) **Θρησκευτικὰ συναισθήματα.** Συγγενῆ πρὸς τὰ θεωρητικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ εἶναι τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα. Συνοδεύουν τὰς παραστάσεις τοῦ **Θείου** καὶ τοῦ **ὑπερέραν** καὶ ἐκδηλώνονται ὑπὸ διαφόρους μορφάς: **τιμῆ, σεβασμός, συντριβή, δέος, εὐγνωμοσύνη, ἐμπιστοσύνη, ἀγάπη** κτλ. Αἱ θρησκευτικαὶ παραστάσεις ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς τὸ συναισθημα τοῦ φόβου (πρὸ τοῦ ἀπείρου, τοῦ θανάτου κτλ.) καὶ τῆς νοσταλγίας (τῆς ἐπέκεινα τῆς ζωῆς εὐτυχίας, ἀποκαταστάσεως κτλ.). Κυρίως τὰς θρησκευτικὰς συγκινήσεις χαρακτηρίζει ἡ συναισθησις τῆς **ἀδυναμίας** καὶ τῆς **ἐξαρτήσεως** ἡμῶν ἐκ τῆς παντοδυναμίας ἐνὸς ὄντος τελειοτάτου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προσδοκῶμεν τὴν θεραπείαν τῶν δεινῶν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς τάσεως ἡμῶν πρὸς τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν τελειότητα. Ὁ ἄνθρωπος εἰς πρωτογενῆ κατάστασιν ἐκ τοῦ φόβου πρὸ τῶν φυσικῶν δυνάμεων (κεραυνοῦ, θυέλλης, ἀστραπῆς, σεισμοῦ), ἀπέναντι τῶν ὁποίων δὲν ἠδύνατο ἀκόμη νὰ προστατεύσῃ τὴν ζωὴν του, ἐπροσωποποίησε καὶ ἐλάτρευσε αὐτὰς ὡς θεότητας, θυσιάζων τὰ πολυτιμότερα ἀγαθὰ του, ἵνα ἔχῃ αὐτὰς βοηθοὺς καὶ παραστάτας ἢ νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν ὑποτιθεμένην ὀργὴν των. Μικρὸν κατὰ μικρὸν ὅμως ἐκπολιτιζόμενος ὁ ἄνθρωπος ἐξυψώθη εἰς τελειότερας καὶ ὀρθότερας θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις διὰ τῆς παρατηρήσεως τῆς σοφῆς σκοπιμότητος καὶ τῆς βαθείας ἁρμονίας τῆς Φύσεως καὶ τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐχάρισεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν ὑψηλοτέραν θρησκείαν, ἥτοι τὴν πίστιν εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν ἀγάπην ἐνὸς πατρικοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ Κόσμου καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος, πλήρης σοφίας καὶ δικαιοσύνης, ἐποπτεύει, ἵνα ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἠθικῆς τελειώσεως ἀποκτήσῃ τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα. Αἱ μετὰ τῶν παραστάσεων καὶ τῶν διανοημάτων τούτων συνδεόμεναι θρησκευτικαὶ συγκινήσεις εἶναι διὰ τὸν εὐσεβῆ ἄνθρωπον βαθεῖαι καὶ πλούσιαι εἰς περιεχόμενον. Κοσμεῖται δὲ δ' αὐτῶν καὶ ἐξαίρεται ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.